

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΧΟΛΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Τόμος Β'

Επιμέλεια: Χριστίνα Φ. Παπαηλιού, Γιώτα Ξανθάκου, Σίσσυ Χατζηχρήστου

Ατραπός

Η ανταπόκριση του ατόμου στις απαιτήσεις του σύγχρονου επαγγελματικού γίνεσθαι απαιτεί αφενός διά βίου επιμόρφωση και αφετέρου συνεργασία με άλλες ειδικότητες που εργάζονται στον ίδιο χώρο. Αυτή η διπλή αναγκαιότητα εμφανίζεται ιδιαίτερα επιτακτική για τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι καλούνται συνεχώς να παράγουν αλλά και να μεταβιβάζουν νέα γνώση με πρωτοποριακές μεθόδους. Παράλληλα, η επιτυχία του έργου τους προσδιορίζεται σε σημαντικό βαθμό και από την ποιότητα της συνεργασίας τους με τους σχολικούς ψυχολόγους.

Με γνώμονα τις παραπάνω επισημάνσεις, το Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Αιγαίου ανέλαβε την πρωτοβουλία εκπόνησης μιας σειράς Σχολικής-Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας, η οποία αποσκοπεί στην κατά το δυνατόν τεκμηριωμένη ανάλυση των διαστάσεων εκείνων που καθορίζουν τη γόνιμη συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικού και σχολικού ψυχολόγου για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των προβλημάτων των μαθητών, καθώς και την «καλύτερη» διεξαγωγή της μαθησιακής διαδικασίας.

Οι τόμοι Α' και Β' έχουν ως σημείο αναφοράς τους μαθητές, με βασικούς θεματολογικούς άξονες: α) τη διαδικασία πρόσκτησης των βασικών ακαδημαϊκών γνώσεων, β) το ρόλο παραγόντων που δεν ανήκουν στη διδακτική πράξη αλλά συμβάλλουν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του μαθησιακού κλίματος και τη διεξαγωγή της εκπαιδευτικής διαδικασίας, γ) την ανάπτυξη της δημιουργικότητας, δ) τη διαπολιτισμική και την περιβαλλοντική εκπαίδευση.

Ο τόμος Γ' έχει ως σημείο αναφοράς τους εκπαιδευτικούς, με κεντρικούς άξονες: α) το ρόλο των εκπαιδευτικών και του σχολικού ψυχολόγου στο σύγχρονο σχολείο, β) την κατάρτιση/μετεκπαίδευση/επιμόρφωση των εκπαιδευτικών.

Ευελπιστούμε πως οι εισηγήσεις που παρουσιάζονται δίνουν ένα μικρό έναυσμα προς πολλαπλούς προβληματισμούς και, ακόμη, προς πλουσιότερες κατευθύνσεις-προοπτικές, προκειμένου τα ερευνητικά δεδομένα να μην παραμένουν απλώς προς ανταλλαγή ανάμεσα σε ειδικούς, αλλά να διεισδύουν και στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

ISBN set: 960-6622-50-9

ISBN 960-6622-64-9

9 789606 622649

Η ελληνική οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας: Ενδοοικογενειακές σχέσεις και σχολική προσαρμογή μαθητών παιδιών σχολικής ηλικίας

Αικατερίνη Γκαρή

Επίκουρη Καθηγήτρια Παν/μίου Αθηνών

Κώστας Μυλωνάς

Λέκτορας Παν/μίου Αθηνών

Άννα Δαβίδ-Σπανοπούλου

Υποψ. Διδάκτορας Παν/μίου Αθηνών

Η οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας δεν αναφέρεται στο μεγάλο ποσοστό οικογενειών όπου και οι δύο σύζυγοι έχουν επαγγελματική απασχόληση, αλλά στο πολύ μικρότερο ποσοστό των οικογενειών όπου και οι δύο σύζυγοι επιθυμούν να επιτύχουν το συνδυασμό οικογένειας και επαγγελματικής σταδιοδρομίας, ως πηγή προσωπικής ολοκλήρωσης (Raroport & Raroport, 1971, 1976). Ο όρος «σταδιοδρομία», ενώ συχνά χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει οποιαδήποτε επαγγελματική απασχόληση, ουσιαστικά επικεντρώνεται σ' εκείνες τις μορφές εργασιακής απασχόλησης που απαιτούν υψηλό βαθμό δέσμευσης και χαρακτηρίζονται από ένα διαρκή εξελικτικό χαρακτήρα (Gilbert, 1994). Ορισμένοι ερευνητές μάλιστα (Sekaran, 1986) συμπληρώνουν την έννοια της σταδιοδρομίας συμπεριλαμβάνοντας την ακαδημαϊκή μόρφωση των συζύγων, την κοινωνική τους θέση, το κίνητρο για εργασία περισσότερο από την ανάγκη για χρήματα, καθώς και την αφοσίωση στο επάγγελμα.

Η οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας συνιστά εναλλακτικό σχήμα οργάνωσης του ιδιωτικού βίου, σε σύγκριση με αυτό της συμβατικής συζυγικής οικογένειας (Μουσούρου, 1989), με κριτήριο τη διαφοροποίηση στη δομή της, καθώς οι ρόλοι και οι σχέσεις των μελών της οικογένειας διαμορφώνονται με βάση τις επιθυμίες, τις ικανότητες και τα ενδιαφέροντά τους και όχι με βάση τα κατά φύλο και ηλικία ισχύοντα στερεότυπα. Ειδική μάλιστα περίπτωση συζύγων διπλής σταδιοδρομίας αποτελούν οι «μετακινούμενοι επαγγελματίες» (commuters), οι οποίοι μετακινούνται μεταξύ κατοικίας όπου διαμένει η οικογένειά τους

και κατοικίας μακρινής, σε άλλη περιοχή, πόλη ή χώρα, όπου διατηρούν κατοικία χάριν του επαγγέλματος. Η απόφαση κάποιου να μετακινείται είναι συχνά μια απόφαση που αντανakλά το προβάδισμα στις εργασιακές αξίες. Η έντονη εμφάνιση του σχήματος αυτού εκτιμάται ότι είναι πιθανό να συνεχιστεί, καθώς η πρόθεση των γυναικών για ισχύ στην εργασία συνεχίζει να αυξάνει (Johnson & Parker, 1987).

Οι περισσότερες οικογένειες διπλής σταδιοδρομίας φαίνεται να ενδιαφέρονται για ισότητα των ρόλων των συζύγων και κοινή διαχείριση των οικιακών εργασιών μέσα από μια οπτική οικονομικής ευμάρειας, η οποία ωστόσο περιέχει ένταση και κόπωση. Δημιουργείται έτσι στους κόλπους της οικογένειας διπλής σταδιοδρομίας, σε σημαντικό βαθμό που ποικίλλει, ένα μη συμβατικό πλαίσιο συναλλαγής μεταξύ των συζύγων, ανατροφής των παιδιών και σχέσεων των μελών της οικογένειας με άλλους συγγενείς (Rapoport & Rapoport 1971, 1976, 1980). Η υψηλή εμπλοκή στο επάγγελμα οδηγεί σε υψηλά επίπεδα έντασης στην εργασιακή ζωή (Stains, Pleck, Shepart, & O' Connor, 1978· Greenhaus & Beutell, 1985), σημαντική επίπτωση της οποίας είναι η ένταση στην οικογένεια, και μάλιστα φαίνεται ότι αποτελεί τον πιο ισχυρό προγνωστικό δείκτη έντασης στην οικογένεια (Higgins, Duxbury, & Irving, 1992). Οι εντάσεις των γονέων διπλής σταδιοδρομίας προβλέπουν ισχυρή επίσης τη σύγκρουση γονέων-εφήβων. Η ένταση στην οικογένεια σε συνδυασμό με τη μειωμένη ικανοποίηση από τη συζυγική ζωή φαίνεται να εξηγούν το γεγονός ότι στις ΗΠΑ οι γάμοι συζύγων με σταδιοδρομίες παρουσιάζουν το υψηλότερο ποσοστό διαζυγίων. Οι πολλές και απρόβλεπτες απαιτήσεις της σταδιοδρομίας φαίνεται να οδηγούν σε μια συνεχώς μεταβαλλόμενη διευθέτηση της φροντίδας των παιδιών, στερώντας από τα παιδιά το αίσθημα της ασφάλειας (Morris, 1997).

Η μελέτη των ενδοοικογενειακών σχέσεων και των σχέσεων με συγγενείς στην παρούσα έρευνα βασίζεται στη θεωρία της κοινωνικής στήριξης, η οποία αναλύεται στις εξής επιμέρους εννοιολογικές διαστάσεις (Hill, Aldous, Carson, & Mc Donald, 1970· Bengtson & Strader, 1982): *τη δομική* (αριθμός των μελών της οικογένειας και γεωγραφική εγγύτητα), *τη λειτουργική* (οικονομική, πρακτική και συναισθηματική ανταλλαγή βοήθειας), *τη συναισθηματική εγγύτητα* (ένταση συναισθημάτων και αμοιβαιότητα), *τη συνδεδετική* (συχνότητα, συνθήκες και ποιότητα επικοινωνίας), *τη συναινετική* (συμφωνία σε στάσεις, πεποιθήσεις και αξίες), *την κανονιστική* (υιοθέτηση κανόνων που ρυθμίζουν τις οικογενειακές σχέσεις). Στην παρούσα μελέτη δίνεται έμφαση σε τρεις παραμέτρους, δηλαδή στη δομική, τη συναισθηματική και τη συνδεδετική παράμετρο των σχέσεων των μελών της οικογένειας διπλής σταδιοδρομίας με συγγενικά πρόσωπα διαφορετικού βαθμού συγγένειας.

Στο μεταξύ, η εργασιακή κατάσταση της μητέρας φαίνεται να σχετίζεται, σε μαθητές κολεγίου, με θετικές αξιολογήσεις της πλήρους απασχόλησής της (Champlis, 1992). Φαίνεται ωστόσο να παρουσιάζεται μια τάση των μαθητών για ευνοϊκότερες αξιολογήσεις προς τη μερικώς απασχολούμενη μητέρα, καθώς προκύπτει ότι η μητέρα αυτή συναντά τις ανάγκες των παιδιών της για ασφάλεια και ανεξαρτησία, με μεγαλύτερο βαθμό αποτελεσματικότητας. Η σταδιοδρομία της μητέρας επιδρά πιο θετικά στα κορίτσια απ' ό,τι στα αγόρια (Conger, 1991). Ειδικότερα, η ένταση της μητέρας της οικογένειας διπλής σταδιοδρομίας φαίνεται να συσχετίζεται με προβλήματα κοινωνικής συμπεριφοράς των παιδιών της, προβλήματα στην ακαδημαϊκή επίδοση, έλλειψη αυτοπεποίθησης, μειωμένες ικανότητες αυτοελέγχου και αυτοοργάνωσης στα παιδιά ΣΤ' Δημοτικού (Galambos, Almeida, & Kolarie, 1995). Επομένως, η εργασιακή ένταση της μητέρας, σε συνδυασμό με τη μη συμβατική δομή της οικογένειας και τη δυναμική των οικογενειακών σχέσεων, ενδέχεται να επηρεάζει τη σχολική προσαρμογή, η οποία αφορά στις συναισθηματικές σχέσεις του παιδιού με το σχολείο και στην επίτευξη θετικής στάσης του μαθητή προς το σχολείο. Η παρούσα έρευνα μελετά την ψυχολογική προσαρμογή παιδιών δημοτικού που προέρχονται από οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας, στην προσπάθεια να εντοπίσει την ενδεχόμενη σχέση της ελληνικής οικογένειας διπλής σταδιοδρομίας με τη σχολική προσαρμογή των παιδιών της. Ως ψυχολογική προσαρμογή των παιδιών μελετάται η ποιότητα της σχέσης του παιδιού με το σχολείο, η οποία αξιολογείται από το βαθμό της εναρμόνισης των αναγκών του παιδιού με τους σκοπούς του σχολείου. Θεωρείται ως μια δυναμική αλληλεπίδραση υποκειμενικών παραμέτρων εκ μέρους του παιδιού – άγχους, φόβων, συναισθημάτων αυτοαξίας, αυτοαποτελεσματικότητας – και παραμέτρων αντικειμενικών εκ μέρους του σχολείου – της μαθησιακής διαδικασίας, της ύλης μαθημάτων, της απόδοσης σε εξετάσεις, των σχέσεων με συνομηλίκους και εκπαιδευτικούς –, οι οποίες συνθέτουν το περιβάλλον του σχολείου – γνωστικό, συναισθηματικό, κοινωνικό, τεχνικό (Power & Cotterell, 1979· Κακαβούλης, 1984).

Οι στόχοι της έρευνας ήταν: **α)** ο εντοπισμός των οικογενειών διπλής σταδιοδρομίας μέσα σε ένα αρχικό σύνολο 922 οικογενειών, **β)** να περιγραφούν και να μελετηθούν οι διαθέσιμες δημογραφικές μεταβλητές στο συνολικό δείγμα με έμφαση στις οικογένειες διπλής σταδιοδρομίας, **γ)** να μελετηθούν οι οικογενειακές σχέσεις των μελών της οικογένειας διπλής σταδιοδρομίας σε ό,τι αφορά τη συναισθηματική εγγύτητα του παιδιού με τους γονείς, τα αδέρφια και πρόσωπα της ευρύτερης οικογένειας, καθώς και την εγγύτητα κατοικίας, τη συχνότητα συναντήσεων και τηλεφωνικής επικοινωνίας με συγγενικά πρόσωπα, και **δ)** να εκτιμηθούν στατιστικά και ερμηνευτικά παράμετροι σχολι-

κής προσαρμογής για ένα υποσύνολο 240 μαθητών ΣΤ' Δημοτικού, ανάλογα και με τη δομή οικογένειας.

Μέθοδος

Το αρχικό δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 922 μαθητές (52,6% αγόρια και 47,2% κορίτσια), ηλικίας 9-14 ετών από τις Ε' και ΣΤ' τάξεις Δημοτικού και τις Α' και Β' τάξεις Γυμνασίου. Ένα υποσύνολο του αρχικού δείγματος αποτέλεσε το δεύτερο δείγμα των 240 παιδιών (μαθητές της ΣΤ' Δημοτικού, 59,2% αγόρια και 40,8% κορίτσια). Οι μαθητές φοιτούσαν σε δημόσια και ιδιωτικά σχολεία της Αθήνας. Στους 922 μαθητές χορηγήθηκε αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο με σκοπό τη διερεύνηση: α) των δημογραφικών μεταβλητών (φύλο, ηλικία μαθητή, επάγγελμα και εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων), β) των ενδοοικογενειακών σχέσεων (ως προς τη συναισθηματική εγγύτητα του παιδιού με τα πρόσωπα της πυρηνικής και εκτεταμένης οικογένειας, την τοπική εγγύτητα, τις συναντήσεις και την τηλεφωνική επικοινωνία του παιδιού με τα πρόσωπα της εκτεταμένης οικογένειας). Σχετικά με τις ενδοοικογενειακές σχέσεις χρησιμοποιήθηκε παραλλαγή του προτύπου κλίμακας μέτρησης της κοινωνικής απόστασης κατά Bogardus (*Social Distance Scale*), καθώς και πεντάβαθμη κλίμακα όπου το 5 δήλωνε τον υψηλό βαθμό ή την υψηλή συχνότητα επαφής με συγγενικά πρόσωπα και το 1 το χαμηλό βαθμό ή συχνότητα επαφής. Στο δείγμα των 240 παιδιών, επιπλέον χορηγήθηκε και το ερωτηματολόγιο σχολικής προσαρμογής των Power και Cotterell (1979), το οποίο εκτιμά τη γενική ικανοποίηση του μαθητή από το σχολείο, την κοινωνική ικανοποίηση, την αυτοπεποίθηση για επιτυχία και το γενικό δείκτη σχολικής προσαρμογής (Κακαβούλης, 1984). Όλα τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν ομαδικά, μέσα στη σχολική τάξη, ύστερα από συνεννόηση με τη διεύθυνση και τους διδάσκοντες του σχολείου, οι οποίοι παραχώρησαν μία διδακτική ώρα για το σκοπό αυτό.

Εντοπισμός των δομών οικογένειας

Χρησιμοποιήθηκε συγκεκριμένη διαδικασία καθορισμού διαφορικών ομάδων, που στηρίχτηκε στις αναφορές των παιδιών. Τα κριτήρια χαρακτηρισμού μιας οικογένειας ως διπλής σταδιοδρομίας ήταν τα ακόλουθα: α) το επίπεδο μόρφωσης των γονέων (εκπαίδευση ΑΕΙ, ή τουλάχιστον Λυκείου), β) το επάγγελμα των γονέων (απασχολούμενοι κατά το πλείστον ως μέλη βουλευομένων

σωμάτων, ανώτερα διοικητικά στελέχη του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, επιστήμονες και καλλιτέχνες), γ) το οικογενειακό εισόδημα (πολύ υψηλό ή υψηλό), δ) η επαγγελματική ικανοποίηση του κάθε γονέα (πολύ υψηλή ή τουλάχιστον υψηλή). Τα τέσσερα αυτά κριτήρια χρησιμοποιήθηκαν συνδυαστικά μέσω πολλαπλασιαστικών συναρτήσεων τους (και αναφορικά με ένα θεωρητικό δείκτη λογαριθμοκανονικής πιθανοθεωρητικής μορφής) και ορίστηκε σημείο του δείγματος κατάλληλο για τον καθορισμό της διαφορικής ομάδας των οικογενειών διπλής σταδιοδρομίας. Οι υπόλοιπες δομές οικογένειας και, κατά συνέπεια, οι υπόλοιπες διαφορικές ομάδες στα δύο δείγματα της έρευνας καθορίστηκαν με βάση απλά κριτήρια Άλγεβρας Boole. Με βάση τις μεθόδους αυτές καταλήξαμε στις ακόλουθες διαφορικές ομάδες ως προς τη δομή της οικογένειας: Διπλής Σταδιοδρομίας – ΔΣ (N=183), Διπλού Εισοδήματος – ΔΕ (N=243), Μονού Εισοδήματος – ΜΕ (N=96), Γυναίκα Σταδιοδρομεί, άνδρας εργάζεται – ΓΣαε (N=60), Άνδρας Σταδιοδρομεί, γυναίκα εργάζεται – ΑΣγε (N=200), Άνδρας Σταδιοδρομεί, γυναίκα δεν εργάζεται – ΑΣ (N=117). Για 23 περιπτώσεις δεν ήταν δυνατό να καθοριστεί η δομή οικογένειας, λόγω ελλιπών στοιχείων.

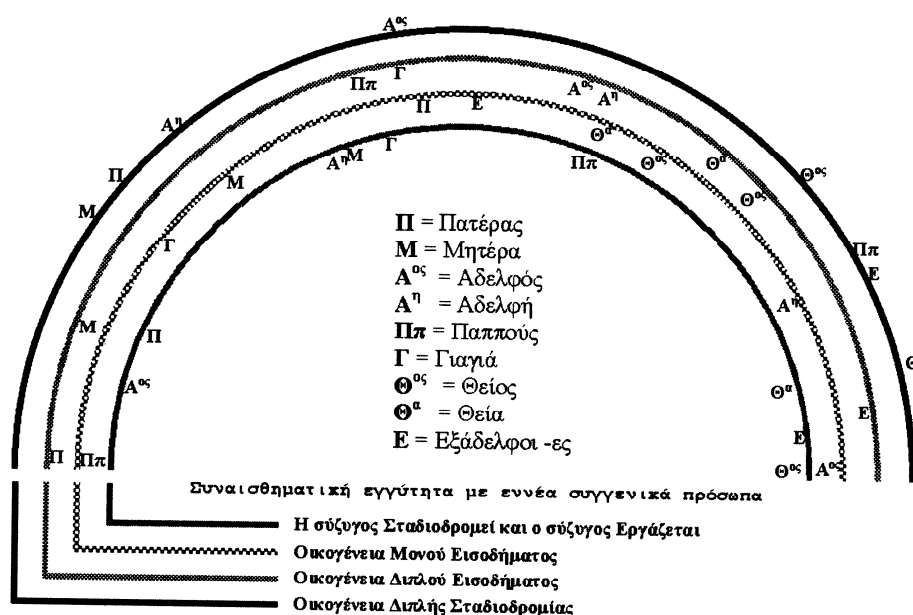
Ευρήματα

Συναισθηματική εγγύτητα και επαφή με μέλη της οικογένειας (N=922)

Στη στατιστική ανάλυση χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις από τις έξι δομές οικογένειας και συγκεκριμένα οι οικογένειες ΔΣ, ΔΕ, ΜΕ και ΓΣαε. Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από αρχικές πολυμεταβλητές αναλύσεις διακύμανσης κατηύθυναν προς τη διερεύνηση πιθανών ομοιογενών ομάδων χαρακτηριστικών, ανάλογα και με τη δομή οικογένειας. Για την επίτευξη του στόχου αυτού, χρησιμοποιήθηκαν χωριστά για τη συναισθηματική εγγύτητα και χωριστά για την επαφή με συγγενικά πρόσωπα (εγγύτητα κατοικίας, συναντήσεις, τηλεφωνική επικοινωνία) υποδείγματα πολυδιάστατης γεωμετρικής βαθμονόμησης ομοιοτήτων (*multidimensional scaling solutions*). Τα αποτελέσματά τους (σε δύο διαστάσεις) αξιολογήθηκαν και ερμηνεύτηκαν βάσει τριγωνομετρικής μετατροπής (Γεώργας, Χαντζή, Γκαρή, Μυλωνάς, Ντάλλα, Ανδρεοπούλου, & Παναγιωτοπούλου, υπό εκτύπωση).

Στην οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας (ΔΣ) παρουσιάζονται δύο συστήματα συναισθηματικής εγγύτητας (Σχήμα 1), ένα που περιλαμβάνει τα πρόσωπα της πυρηνικής δομής –μητέρα, πατέρα και αδελφή– και ένα που περιλαμβάνει τα πρόσωπα της εκτεταμένης δομής οικογένειας – παππού, γιαγιά, θείου, θείας και ξαδέλφια. Η συναισθηματική εγγύτητα με τον αδελφό φαίνεται να είναι διαφορετικού «τύπου» απ' ό,τι στα υπόλοιπα συγγενικά πρόσωπα.

Σχήμα 1. Γεωμετρική βαθμονόμηση ομοιοτήτων σε δύο διαστάσεις (τριγωνομετρικοί δείκτες) για τη συναισθηματική εγγύτητα με πρόσωπα της οικογένειας, κατά δομή οικογένειας

Διαφορετικά συστήματα συναισθηματικής εγγύτητας διακρίνονται στην οικογένεια διπλού εισοδήματος (ΔΕ) και μάλιστα τέσσερα: ένα που περιλαμβάνει τον πατέρα και τη μητέρα, ένα δεύτερο με τον παππού και τη γιαγιά, ένα τρίτο με τα αδέρφια και ένα τέταρτο με τους θείους και τις θείες.

Στην οικογένεια μονού εισοδήματος, δηλαδή όπου ο άνδρας εργάζεται και η γυναίκα δεν εργάζεται (ΜΕ), τα παιδιά τοποθετούν τον πατέρα σε διαφορετικό σύστημα από τη μητέρα και συγκεκριμένα μαζί με τα ξαδέλφια, τους θείους και τις θείες, ενώ τη μητέρα την τοποθετούν εγγύτερα με τη γιαγιά.

Για τη συναισθηματική εγγύτητα στην οικογένεια όπου η γυναίκα σταδιοδρομεί και ο άνδρας εργάζεται (ΓΣαε), παρατηρούνται τρία συστήματα συναισθηματικής εγγύτητας: ένα με τον αδελφό και τον πατέρα, ένα σύστημα με τη μητέρα, την αδελφή και τη γιαγιά και ένα σύστημα με τις θείες, τα ξαδέλφια και τους θείους.

Ως προς τα συστήματα επαφών και συναντήσεων με τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας (Σχήμα 2), γενικά διαφέρουν τα συστήματα επαφής με τους θείους, τις θείες και τα ξαδέλφια από τα συστήματα επαφής με τον παππού και τη γιαγιά. Στην οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας (ΔΣ) οι διάφορες επαφές